

Видавнича група «Наукові перспективи»

**Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»**

«Вісник науки та освіти»

***(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)***

Випуск № 3(21) 2024

Київ – 2024

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public organization

"Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"

"Bulletin of Science and Education"

*(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")*

Issue № 3(21) 2024

Kiev – 2024

«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»:
журнал. 2024. № 3(21) 2024. С. 1368

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 01.04.2024, № 1/4-24)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія) та педагогіки (спеціальність - 011 Освітні, педагогічні науки)

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022 № 1166 журналу присвоєна категорія Б з філології (спеціальність – 035 філологія)

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, громадської наукової організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання» та громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходиться застосування тематика наукового журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна).

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Афонін Едуард Андрійович - доктор соціологічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, (Київ, Україна)
- ✚ Булатов Валерій Анатолійович - старший викладач кафедри дизайну Українського гуманітарного інституту, член спілки дизайнерів України
- ✚ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волощенко Марина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету "Одеська Політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Вуколова Катерина Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології та перекладу Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна), доцент Дніпровського відділення центру наукових досліджень та викладання іноземних мов Національної академії наук України, Дніпро, Україна (Дніпро, Україна)
- ✚ Головна Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- ✚ Колмикова Олена Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- ✚ Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- ✚ Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- ✚ Линтвар Ольга Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Литвинська Світлана Віталіївна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, (Київ, Україна)
- ✚ Матійчин Ірина Мстиславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
- ✚ Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Самойленко Г.В.

*Кобзарі та бандуристи в дослідженнях вчених та студентів
Ніжинського історико-філологічного інституту князя
Безбородька.....1280*

Тарасенко О.О.

*Дослідження персоналії Івана Каманіна українськими
істориками.....1295*

Штерр Д.І.

*Церковно-обрядові та позаеклезіальні практики в середовищі
Греко-Католиків Мукачівської єпархії - основний чинник
формування релігійної етнокультури спільноти.....1315*

СЕРІЯ «КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО»

Курик О.Д.

*Стан та перспективи розвитку плоско-рельєфного різьблення
по дереву у творчості В. Гуза та Д. Курика.....1326*

Тищик В.Б., Плаксіна О.Ф.

Імпровізація як вид творчої діяльності.....1337

Тищик В.Б., Плаксіна О.Ф.

*До проблеми специфіки естрадної композиції як феномену
сучасної української культури (на прикладі творчості гурту
Опика).....1347*

СЕРІЯ «СОЦІОЛОГІЯ»

Балановський Я.М.

Соціологічний аналіз соціальної матерії.....1357

УДК 94(477):929

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3\(21\)-1295-1314](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-3(21)-1295-1314)

Тарасенко Ольга Олексіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, тел.: (095) 570-64-66, <https://orcid.org/0000-0002-3220-3510>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРСОНАЛІ ІВАНА КАМАНІНА УКРАЇНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ

Анотація. Український історик, археограф, архівіст, дослідник пам'яток культури, палеограф, член Історичного товариства Нестора-літописця, Київської археографічної комісії, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві, громадський діяч Іван Каманін (1850–1921) належав до представників старшої генерації Київської школи істориків Володимира Антоновича, яка була складовою частиною Школи істориків Університету Св. Володимира в ХІХ ст. Київська школа істориків Володимира Антоновича дала світові близько сорока видатних і талановитих учених, які склали еліту української історичної науки кінця ХІХ – початку ХХ ст. Іван Каманін займає почесне місце серед них. Вчений був непересічною постаттю свого часу, людиною енциклопедичних знань, його багаторічна плідна наукова діяльність та велика спадщина свідчить, що він був авторитетним науковцем, знаним та шанованим багатьма відомими діячами своєї доби, належав до наукової еліти кінця ХІХ – початку ХХ ст. Іван Каманін був автором більше 300 наукових праць з історії України ХVІ–ХVІІ ст., з археології, архівознавства. Відпрацював сорок п'ять у Київському центральному архіві давніх актів, де пройшов шлях від помічника бібліотекаря, архіваріуса, до директора архіву. Брав участь у виданні «Архива Юго-Западной России». Історик був активним дописувачем часопису «Киевская старина», учасником археологічних з'їздів, працював у комісіях УАН для складання історико-географічного та біографічного словників України, був одним із засновників Київської губернської вченої архівної комісії (1914). Науковець залишив велику документальну спадщину – масив опублікованих та неопублікованих

праць з української, російської та всесвітньої історії, архівознавства, археографії, палеографії, археології, філігранології, спогади, комплекс приватного листування. Проаналізовані нами праці українських істориків, які досліджували персоналію Івана Михайловича Каманіна протягом 1926 – 2021 рр., дозволили нам узагальнити, що життя, багатоаспектна наукова, громадська, просвітницька діяльність та наукова спадщина вченого все ще залишаються недостатньо дослідженими та потребують всебічного вивчення й популяризації. Комплексне, системне, ґрунтовне, поглиблене дослідження персоналії Івана Каманіна чекає на молодих українських істориків ХХІ ст.

Ключові слова: Іван Каманін, персоналія, життя та діяльність, Київська школа істориків Володимира Антоновича, Школа істориків Університету Св. Володимира ХІХ ст., четверта чверть ХІХ ст. – перша чверть ХХІ ст.

Tarasenko Olha Oleksiyivna Candidate of Historical Sciences (PhD in History), Associate Professor, Associate Professor of the History of Ukraine Department of the Faculty of Social and Humanitarian Sciences, Borys Grinchenko Metropolitan Kyiv University, Bulvarno-Kudryavska St., 18/2, Kyiv, 04053, tel.: (095) 570-64-66, <https://orcid.org/0000-0002-3220-3510>

RESEARCH OF THE PERSONALITY OF IVAN KAMANIN BY UKRAINIAN HISTORIANS

Abstract. Ivan Kamanin (1850–1921) was a Ukrainian historian, archeographer, archivist, source researcher, paleographer, and the public figure. He was a member of the Historical Society of Nestor the Chronicler, the Kyiv Society of Antiquities and Arts, the Kyiv Society for the Protection of Ancient Monuments and Arts, a corresponding member of the Shevchenko Scientific Society in Lviv, the Ukrainian Scientific Society in Kyiv, the All-Ukrainian Academy of Sciences. He belonged to the representatives of the older generation of the Kyiv School of Historians of Volodymyr Antonovych, which since the fourth quarter of the 19th century was an integral part of the School of Historians of the Kyiv St. Volodymyr University. The Kyiv School of Historians of Volodymyr Antonovych gave the world about forty outstanding and talented scholars, who made up the elite of Ukrainian historical science of the late 19th and early 20th centuries. Ivan Kamanin took an honorable place among them. The scholar was a prominent figure of his time, a man of encyclopedic knowledge, many years of his fruitful scientific activity and a large legacy testify to the fact that he

was an authoritative scholar, known and respected by many famous figures of his time, and belonged to the scientific elite of the late 19th and early 20th centuries. Ivan Kamanin was the author of more than 300 scientific works on the history of Ukraine in the 16th and 17th centuries, on archeology and archival studies. He worked forty-five years in the Kyiv Central Archive of Ancient Acts, where he worked his way up from an assistant librarian to an archivist and a director of the archive. He participated in the publication "Archive of South-Western Russia". The historian was an active contributor to the "Kievskaya starina" magazine, a participant in archaeological congresses, worked in the commissions of the All Ukrainian Academy of Sciences for the compilation of historical-geographical and biographical dictionaries of Ukraine, and was one of the founders of the Kyiv Provincial Scientific Archival Commission (1914). The scholar left a large documentary legacy - an array of published and unpublished works on Ukrainian, Russian, and world history, archival studies, archaeography, paleography, archeology, filigree studies, memoirs, and a complex of private correspondence. The works of Ukrainian historians who studied the personality of Ivan Kamanin from 1926 to 2021 we analyzed. The conducted research made it possible to conclude that the scholar's life, his multifaceted scientific, public, and educational activities, and scientific legacy remain insufficiently researched, and require comprehensive study and popularization. A complex, systematic, thorough study of the personality of Ivan Kamanin awaits young Ukrainian historians of the 21st century.

Keywords: Ivan Kamanin, personality, life and activities, Kyiv School of Historians of Volodymyr Antonovych, School of Historians of St. Volodymyr University in the 19th century, the fourth quarter of the 19th century – the first quarter of the 21st century.

Постановка проблеми. Український історик, археограф, архівіст, джерелознавець, палеограф, член Історичного товариства Нестора-літописця, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтв, член-кореспондент Всеукраїнської академії наук, громадський діяч Іван Михайлович Каманін (1850–1921) залишив помітний слід в історії вивчення української минушини, був одним із найвидатніших київських істориків кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Іван Каманін разом із Орестом Левицьким [1], Володимиром Щербиною [2] належав до представників старшої генерації Київської школи істориків Володимира Антоновича, яка входила до Школи істориків Університету Св. Володимира в ХІХ ст. Вчений прожив довге

і плідне життя. Персоналію Івана Каманіна вивчали досить мало. Наукова та громадська діяльність науковця була забута протягом панування тоталітарного режиму, із 1990-х років українські вчені повернулись до вивчення персоналії науковця, проте його наукова спадщина все ще залишається недостатньо дослідженою.

Методи дослідження. Стаття ґрунтується на засадах об'єктивності та системності. Застосовано загальнонаукові, історичні та джерелознавчі методи дослідження, а саме: аналітичний, логічний, синтетичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, біографічний, ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення персоналії Івана Михайловича Каманіна розпочали у 1926 р. Микола Василенко [3] та Володимира Щербина [4]. У радянський час ім'я вченого замовчувалось. У 1971 р. з нагоди 120-річчя з дня народження українського історика-архівіста Івана Каманіна вшанувала В.В. Панашенко [6]. Івана Каманіна згадувала в 1979 р. українська радянська енциклопедія [7]. У 1991 р. Олександр Ситник присвятив Івану Каманіну статтю з нагоди 140-річчя з дня народження [8]. Ольга Ємець у 1994, 1996, 1997 рр. досліджувала Івана Каманіна як учня Володимира Антоновича [9], вивчала його життя та наукову діяльність [10], аналізувала археографічну працю вченого [11]. М.І. Крячок у 1997 р. вивчав документи фонду Івана Михайловича Каманіна як історичне джерело (за матеріалами ЦДАМЛМ України) [12]. Юрій Мицик у 1997 р. досліджував листи І.М. Каманіна до М.С. Грушевського [13]. Катерина Домарацька у 1999 р. у біобібліографічному довіднику українських архівістів нагадала про науковця [14]. Як провідника духовності в Україні згадували вченого у 2003 р. [15]. О.Р. Нагірняк у 2005 р. вивчав українознавчий доробок І.М. Каманіна у структурі Історичного товариства Нестора-Літописця (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [16]. П.І. Скрипник та І.Б. Усенко у 2007 р. присвятили науковцю замітку в Енциклопедії історії України [17]. Катерина Клімова у 2007 р. розглянула архівознавчу діяльність Івана Каманіна в біобібліографічному довіднику українських архівістів ХІХ–ХХ ст. [18]. І.Б. Усенко в 2012 р. розглянув життя та діяльність Івана Каманіна в Енциклопедії сучасної України [29].

Ґрунтовно, системно й комплексно персоналію Івана Михайловича Каманіна досліджувала Надія Якобчук упродовж 2008 – 2021 рр. У 2008 р. вона вивчала листування І.М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського [19]. У 2009 р. вона ж дослідила діяльність Івана

Каманіна як дослідник історії та культурної спадщини міста Києва [20]. У 2010 р. вона ж проаналізувала джерела дослідження біографії І.М. Каманіна [21], до 160-річчя з дня народження науковця розглянула його життя та діяльність як подвижника української історичної науки [22], вивчила листування Івана Каманіна з Іваном Білозерським у 1903–1909 рр. як історичне джерело [23] та листи І.М. Каманіна до П.Я. Стебницького [24], розкрила джерельне значення архівознавчих та археографічних досліджень Івана Каманіна [25] та провела джерельний аналіз архівознавчих та археографічних досліджень вченого [26].

Проведені дослідження дозволили Надії Якобчук у 2011 р. захистити дисертацію «Документальна спадщина І.М. Каманіна (1850–1921): джерелознавчий аспект» на звання кандидата наук [27; 28]. У 2015 р. вона реконструювала просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921) [30]. У 2018 р. – розглянула Івана Каманіна як видатного представника наукової еліти Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ ст. [31]. У 2021 р. до 170-річчя з дня народження та 100-річчя з дня смерті Івана Каманіна дослідниця пошанувала науковця, розглянувши його життя, присвячене улюбленій праці [32].

Мета статті - проаналізувати праці українських істориків, які досліджували персоналію Івана Каманіна у 1926–2021 рр.

Виклад основного матеріалу. Основні етапи життя та наукової діяльності Івана Каманіна розглянуті у статтях, довідниках та енциклопедіях.

Сучасники історика Микола Василенко [3] та Володимир Щербина [4] у 1926 р. пошанували свого товариша, розглянули факти його біографії, дали оцінку історичній та архівознавчій спадщині науковця.

Микола Василенко наголошував, що наукова діяльність Івана Каманіна була дуже насиченою та різноплановою, що історик не відкрив чогось кардинально нового в науці і у своїх методах дослідження та твердженнях часто помилявся, однак його метою завжди залишався пошук історичної правди, а багаторічна напружена праця Івана Каманіна склала основний зміст його життя, була його вітхою. Він любив свою працю, її результат приносив йому задоволення [3].

Микола Василенко згадував, що Київський центральний архів давніх актів був для Івана Михайловича потребою, другим власним науковим кабінетом, на всьому архіві лежав відбиток особи Іван Каманіна, а коли він помер, то в архіві відчувалась порожнеча, було вийнято душу, що жила там довгий час [3, с.63-64].

Володимир Щербина, розглядаючи діяльність свого університетського друга як архівіста, відзначав, що Іван Каманін на практиці часто застосовував свої принципи експертизи, доводив фальсифікацію чи помилковість документів, які надавали йому для обстеження [3, с.51]. А після відкриття у Києві Звіринецьких печер Іван Каманін активно їх досліджував, написав працю «Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость)» [5].

Архівіст-палеограф Іван Каманін уважно вивчав давні написи на стінах печер, намагався палеографічним дослідженням встановити час їх появи, читав напівстерті написи на кипарисовій панагії, знайденій у печерах, прагнув розв'язати суперечливе питання про ім'я першого київського митрополита. Духовна сутність історика настільки споріднилась із Звіринецькими печерами, що Іван Каманін заповів, щоб його там було поховано після смерті. Його бажання було виконано [4, с.50].

У радянський період Івана Каманіна було визнано істориком «буржуазно-ліберального напрямку».

У 1971 р. до 120-річчя з дня народження Івана Каманіна як українського історика-архівіста пошанувала Віра Василівна Панашенко [6].

У 1979 р. наукова громадськість наголошувала на цінності праць Івана Каманіна з української палеографії [7].

Із 1990-х років українські історики повернулись до вивчення персоналії Івана Каманіна.

У 1991 р. Олександр Ситник пошанував персоналію Івана Каманіна як українського історика, присвятивши свою статтю 140-річчю з дня народження Івана Каманіна та 70-річчю з дня його смерті [8]. Дослідник наголосив, що український історик, архівіст, палеограф Іван Каманін був яскравою постаттю серед плеяди визначних істориків Київської історичної школи Володимира Антоновича, що наукова діяльність Івана Каманіна проходила у кінці ХІХ –початку ХХ ст. – у період чи не найвищого розвитку української історичної науки, в епоху, яка формувалась на основі Київського та Львівського університетів, де десятки істориків європейського рівня володіли глибоким запасом знань з гуманітарних і природничих наук, проводили дослідження в найрізноманітніших галузях історичної науки, підходили до наукових проблем комплексно та ґрунтовно [8, с.115].

Олександр Ситник відзначив, що молодому Івану Каманіну поталанило з учителями, в стінах Другої київської гімназії його навчали кращі київські педагоги-історики: К.М. Воскресенський, М.П. Драгоманов, Н.С. Тумасов, І.О. Самчевський, протоієрей П.Г. Лебединцев, а в Університеті Св. Володимира він вчився у період відродження історико-філологічного

факультету під керівництвом провідних викладачів В.С. Іконнікова, В.Б. Антоновича, Ф.А. Терновського і М.П. Драгоманова, коли кафедри закладу посіли В.Б. Антонович, М.П. Драгоманов, І.В. Лучицький, П.А. Терновський, які своєю науковою та викладацькою діяльністю сприяли славі Університету Св. Володимира, доклали багато зусиль, щоб піднести українську історичну науку до європейських вимог. У той період відроджувався і Київський центральний архів давніх актів, який існував при Університеті Св. Володимира з 1852 р. В архіві було зібрано близько шести тисяч актових книг і до півмільйона окремих документів XVI – XVIII ст., які майже не були ще досліджені, що надавало історикам великий простір для наукової праці [8, с.116].

Володимир Боніфатієвич Антонович, як співробітник Київського центрального архіву давніх актів, досліджував його матеріали, у 1870 р. захистив магістерську дисертацію «Последние времена казачества на правой стороне Днепра», отримав кафедру російської історії в Університеті Св. Володимира, постійно користувався в своїй роботі актовими книгами, залучав до роботи з архівними матеріалами своїх студентів, зокрема Івана Каманіна.

Іван Каманін науковій праці в Київському центральному архіві давніх актів присвятив 45 років життя, став автором численних праць з історії українського козацтва, архівознавства, палеографії, дипломатики, філігранології, історії слов'язознавства, церковної історії та археології, історії міста Києва, історії літератури, історії євреїв і циган, історіографії, які були написані на основі значного архівного й актового матеріалу [8, с.116].

Наукова співпраця та людське спілкування професора Антоновича та Івана Каманіна тривало все їхнє життя. Після смерті Вчителя за сприяння Івана Каманіна у 1910 р. Катерина Мельник-Антонович надрукувала на правах рукопису бібліографічний реєстр матеріалів до складання історично-географічного словника української землі в її етнографічних межах, який Володимир Антонович складав разом із учнями своєї наукової школи декілька десятиліть [8, с.130].

Олександр Ситник зазначив, що величезний науковий пласт наукової спадщини, яку Іван Каманін залишив після себе, особистий фонд Івана Каманіна (ф. 237, оп. I) в Центральному державному історичному архіві м. Києва, особисті рукописні матеріали Івана Каманіна в рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки Академії наук України, залишаються фактично нерозробленими. Олександр Ситник закликав українських істориків об'єднуватись для поглибленого дослідження наукової спадщини Івана Каманіна [8, с.132].

У 1994 р. Ольга Ємець розглянула особистість Івана Каманіна як учня Київської школи істориків Володимира Антоновича [9]. У 1996 р. вона ж вивчила персоналію Івана Каманіна [10]. У 1997 р. вона ж дослідила археологічну діяльність Івана Каманіна [11].

У 1997 р. Микола Крячок дослідив документи фонду Івана Михайловича Каманіна як історичне джерело (за матеріалами ЦДАМЛМ України) [12].

У 1997 р. Юрій Мицик проаналізував листи Івана Каманіна до Михайла Грушевського [13].

У 1999 р. Катерина Домарацька вмістила замітку про Івана Каманіна у біобібліографічному довіднику українських архівістів [14].

У 2003 р. у довіднику про провідників духовності в Україні була розміщена історико-біографічна стаття про Івана Каманіна [15].

У 2005 р. О.Р. Нагірняк розглянув українознавчий доробок Івана Каманіна у структурі Історичного товариства Нестора-Літописця у кінці XIX –початку XX ст. [16].

У 2007 р. П.І. Скрипник та І.Б. Усенко в Енциклопедії історії України подали замітку про Івана Каманіна [17].

У 2007 р. Катерина Климова розмістила замітку про Івана Каманіна у біобібліографічній довіднику «Українські архівісти (XIX – XX ст.)» [18]. Відзначила, що під керівництвом Івана Каманіна у Центральному архіві давніх актів було розгорнуто активну роботу з упорядкування фондів, складання описів до актових книг і окремих документів, що до 1913 р. Центральним архівом було опубліковано 70 описів актових книг, 121 опис був у процесі видання, 58 – підготовлено до видання. Наголосила, що працюючи з документами Центрального архіву давніх актів, Іван Каманін зосереджував особливу увагу на вивченні актового матеріалу, розробив методика його описування, займався створенням першої української актографії за зразком історично-правничих бібліографій, досліджуючи актові книги України XVI–XVII ст., він звернув увагу на численні фальсифікації стародавніх документів. [18, с.266]. Вказала, що Іван Каманін приділяв багато уваги палеографії, дослідженню українського скоропису, водяних знаків на папері XVI–XVII ст., що наукову цінність праці Івана Каманіна з палеографії, виданої Київською археографічною комісією у 1899 р., відзначив XI археологічний з'їзд та Московське археологічне товариство, «Палеографічний збірник» був відзначений Уваровською премією Російської Академії наук, що Іван Каманін, керуючи роботою з підготовки збірника водяних знаків, підкреслював наукове значення філіграней на папері для визначення місця і часу створення недатованих архівних документів, їхньої автентичності [18, с.267].

Катерина Климова зауважила, що Іван Каманін плідно працював в галузі архівної евристики: розшукував документи і матеріали в бібліотеках і архівах, в тому числі приватних, монастирських і церковних на Київщині, Поділлі та Волині, за дорученням підготовчого комітету XI археологічного з'їзду він обстежував бібліотеки та архіви Почаївської лаври, Житомира, Кам'янця-Подільського, Острога, Луцька й інших міст [18, с.267].

Підсумувала, що Івану Каманіну належать понад 200 наукових праць і документальних публікацій з історії України та Росії XVII–XVIII ст., загальної історії, літературознавства, славістики, палеографії, дипломатії, архівознавства, в яких міститься значна кількість фактографічного матеріалу, що був взятий із документальних джерел, які пізніше були знищені [18, с.268].

Значним внеском у вивчення персоналії Івана Каманіна стало комплексне й системне вивчення Надією Якобчук життя, багатоаспектної наукової діяльності та епістолярної спадщини вченого у низці статей та кандидатській дисертації.

У 2008 р. Надія Якобчук проаналізувала листування Івана Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Дослідниця зазначила, що епістолярна спадщина вченого досить об'ємна (нараховує понад 500 листів), кореспонденцій, адресованих Івану Каманіну виявлено менше, ніж написаних ним особисто. Адресатами Івана Каманіна були видатні особистості кінця XIX – початку XX ст. – науковці, письменники, громадські діячі Володимир Антонович, Михайло Грушевський, Митрофан Довнар-Запольський, Микола Біляшівський, Борис Грінченко, Володимир Іконніков, Олександра Білозерська-Куліш – Ганна Барвінок та ін. [19, с.302].

Листування дослідника з Олександрою Куліш становить значну частину його епістолярної спадщини. Дослідниця проаналізувала 33 листи за період з 1903 до 1910 р. та визначила інформаційну цінність частини кореспонденцій Івана Каманіна до Ганни Барвінок [19, с.303].

Узагальнювала, що основною сюжетною лінією всіх 33 листів було обговорення підготовки до друку та публікації повного видання творів і листів Пантелеймона Кулиша та його біографії, чим на прохання Олександри Куліш детально займався Іван Каманін. Листи мали факти, які допомагають уточнити психологічний портрет вченого, інформацію про поточні події громадського і культурного життя Києва і України, сучасниками яких були респонденти. Проаналізований масив джерел дозволив дослідниці визначити коло колег і знайомих Івана

Каманіна, з якими він підтримував постійні зв'язки, що підготовча робота була тривалою, вимагала багато сил обох дописувачів [19, с.304].

У 2009 р. Надія Якобчук розглянула діяльність Івана Каманіна як дослідника історії та культурної спадщини міста Києва [20].

У 2010 р. Надія Якобчук проаналізувала джерела дослідження біографії Івана Каманіна [21] та до 160-річчя з дня народження вченого висвітлила наукову та громадську діяльність Івана Каманіна, розглянула основні етапи його життєвого та творчого шляху, визначила місце українського історика, археографа, архівіста та палеографа Івана Каманіна у наукового доробку в українській історіографії [22].

У 2010 р. Надія Якобчук дослідила листування Івана Каманіна з Іваном Білозерським у 1903–1909 роках як історичне джерело [23] та проаналізувала й виклала у друк сім листів Івана Каманіна до українського громадського і політичного діяча, письменника, публіциста, видавця, благодійника Петра Стебницького, визначила основні сюжети, інформаційний потенціал та значення кореспонденцій, які допомогли уточнити інформацію про підготовку до друку першого тому «Собрания сочинений и писем П.А. Кулиша», продемонстрували серйозне ставлення респондентів до справи, з'ясували деталі громадського та політичного життя України початку ХХ ст. [24].

У 2010 р. вона ж дослідила джерельне значення архівознавчих та археографічних досліджень Івана Каманіна [25] та провела джерелознавчий аналіз архівознавчих та археографічних досліджень Івана Каманіна [26].

У 2011 р. Надія Якобчук захистила кандидатську дисертацію «Документальна спадщина І.М. Каманіна (1850–1921): історико-джерелознавчий аспект» на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук [27; 28].

У 2012 р. І.Б. Усенко надрукував замітку про Івана Каманіна у Енциклопедії сучасної України [29].

У 2015 р. Надія Якобчук присвятила статтю 165-й річниці від дня народження Івана Каманіна. На основі комплексу джерел з документальної спадщини українського історика, архівіста, археографа Івана Каманіна дослідниця реконструювала його просопографічний портрет. Зазначила, що посилений інтерес до особи в історії вимагає від сучасних дослідників написання біографії, перерахування та уточнення окремих фактів, дат, поглибленого вивчення особистості людини, в усій багатогранності її соціально-психологічних, індивідуальних рис, формування уявлення про дослідника як особистість [30, с.165].

Найявний у документальній спадщині Івана Каманіна комплекс джерел, що містять важливий просопографічний матеріал: офіційні

документи, фотографії, джерела особового походження, спогади про ученого, некрологи, документи членів його родини та колег, дозволив відтворити його просопографічний портрет.

Як відзначає Надія Якобчук, у спогадах та некрологах сучасники Івана Каманіна, які знали його особисто, працювали в архіві під його керівництвом, добачали, що Іван Михайлович був дуже досвідченим науковцем, доброзичливо ставився до кожного відвідувача архіву, намагався допомогти у пошуковій роботі, молоді дослідники знаходили в його особі цікавого співрозмовника, порадника та наставника, з яким можна було поспілкуватися або навіть подискутувати на будь-яку наукову тему [30, с.168]. Листування Івана Каманіна дозволило дізнатися про його характер, громадянську позицію, ставлення до праці, особливості приватного життя, стан здоров'я у різні періоди тощо.

Надія Якобчук висновувала, що проаналізована нею просопографічна інформація у документальній спадщині Івана Каманіна дозволила стверджувати, що він був непересічною постаттю початку ХХ ст., авторитетним науковцем, знаним і шанованим багатьма відомими діячами своєї доби, відзначався широтою наукових інтересів, ерудованістю і надзвичайною відданістю улюбленій роботі. Водночас це була проста, невибаглива у побуті людина, доброзичлива у спілкуванні з колегами і друзями, турботлива у ставленні до родини. Дещо скептичний, вимогливий, інколи недовірливий і суперечливий, Іван Каманін звик сподіватися лише на самого себе, часто не сприймав критику, був досить стриманим і навіть закритим. Він не скаржився на долю, не афішував свого родинного життя, а у листуванні завжди уникав відвертих розмов і не відкривав власної душі [30, с.173].

У 2018 р. Надія Якобчук у статті «І. М. Каманін (1850–1921) – видатний представник наукової еліти Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ століття» [31] проаналізувала основні етапи життєвого шляху та наукової діяльності українського історика, архівіста, археографа, палеографа кінця ХІХ – початку ХХ ст. Івана Каманіна, як активного представника наукових кіл Києва та громадсько-культурного життя України; розкрила джерельний потенціал його наукової спадщини; визначила внесок Івана Каманіна в історію та громадсько-культурне життя України; підкреслила, що Іван Каманін був непересічною постаттю своєї епохи, а його багаторічна плідна наукова діяльність та об'ємна наукова спадщина свідчить, що він був авторитетним ученим, знаним та шанованим багатьма відомими діячами своєї доби, якого по праву можна віднести до числа наукової еліти кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Надія Якобчук відзначила, що Іван Каманін був людиною енциклопедичних знань з надзвичайно широким колом наукових інтересів, присвятив все життя архівознавчим, археографічним, історичним та палеографічним студіям, був один із талановитих науковців Київської школи істориків Володимира Антоновича – Київської історичної школи документалістів, які заклали основи українського джерелознавства, запровадили до наукового обігу великий масив історичних джерел та реалізували концепцію регіонального дослідження історії України доби середньовіччя [31, с.230].

Наголосила, що вчений перебував у центрі наукового та громадського життя Києва та України останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., працював у складі кількох комісій Української академії наук, брав активну участь у роботі організацій та установ, створених для розвитку і популяризації історичних досліджень: Історичного товариства Нестора-літописця, Київської археографічної комісії, Московського імператорського археологічного товариства, Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та ін. Зазначила, що Іван Каманін протягом 45 років Каманін працював у Київському центральному архіві давніх актів, сучасники не уявляли собі цієї установи без нього. Саме архівознавчі студії визначили тематику більшості його наукових праць, а доступ до величезного масиву архівних документів дав можливість запровадити до наукового обігу важливі та раніше невідомі джерела з історії України, Росії, церкви, національних меншин тощо. Багатогранна особистість дослідника знайшла свій вияв у великій за обсягом та тематично різноманітній спадщині, що налічує близько 300 наукових праць. Однак у сучасній історіографії він залишається дослідником другого плану [31, с.230].

Надія Якобчук наголосила, що об'ємна наукова спадщина Івана Каманіна є важливим історіографічним джерелом, що розкриває не лише основні напрями його досліджень, але й наукові погляди, світогляд, переконання, власне бачення історичного процесу, а напрацювання ученого є свідченням розвитку історичних знань наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. [31, с.236].

Дослідниця підкреслила, що праці Івана Каманіна з історії Києва, присвячені проблемам місцевого самоврядування за Магдебурзьким правом, заснуванню Київської братської школи, історії Звіринських печер, не втратили своєї актуальності, науковець вірно визначив слабкі сторони та причини скасування права киян на самоврядування [31, с.237].

Надія Якобчук відзначила, що археографічні публікації Івана Каманіна мають важливе джерельне значення. Вчений увів до наукового обігу значний масив різноманітних за змістом історичних документів, більшість з яких стосуються козацької доби. Це універсали, листи українських гетьманів, грамоти польських королів та коронних гетьманів, документи про козацьке землеволодіння, підтвердження пільг міщан тощо. Загальна кількість опублікованих ученим документів становить понад 500 од. Публікації документів мають великі вступні статті, коментарі, що стосуються змісту, відомості про походження та місце знаходження документів. Результатом плідної архівної роботи дослідника також стали двадцять описів актових книг Київського центрального архіву давніх актів [31, с.238].

Надія Якобчук зазначила, що праці Івана Каманіна з архівознавства мають значний джерельний потенціал як свідчення становлення і розвитку цієї галузі знань наприкінці XIX – початку XX ст., відзеркалюють методику складання описів актових книг, принципи експертизи та збереження історичних документів. Науковець розробив проекти організації спеціальних архівних установ (вченої архівної комісії, воєнно-польових центральних архівів), визначив завдання та основні напрями їх наукової діяльності [31, с.238].

Дослідниця наголосила, що Іван Каманін одним з перших торкнувся питання про структуру та зміст української актографії. Палеографічні дослідження науковця містять обґрунтування його власної методики аналізу рукописів (метричний метод), що дозволяла визначити час та місце складання документів. Він проаналізував особливості скорописного письма та рукописні пам'ятки XV–XVIII ст., зокрема Пересопницьке Євангеліє. Вагомим досягненням ученого став збірник водяних знаків на папері документів з актових книг Київського центрального архіву давніх актів, виданий 1923 р., що поклало початок українській філігранології [31, с.238]. Іван Михайлович Каманін був непересічною постаттю своєї епохи, його багаторічна плідна наукова діяльність та велика спадщина свідчить, що він був авторитетним ученим, знаним та шанованим багатьма відомими діячами своєї доби, якого по праву можна віднести до числа наукової еліти кінця XIX – початку XX ст. [31, с.239].

У 2021 р. Надія Якобчук до 170-річчя від дня народження та 100-річчя від дня смерті Івана Каманіна присвятила статтю «Іван Михайлович Каманін (1850–1921): життя, присвячене улюбленій праці» [32], в якій на основі комплексу архівних документів, спогадів, листування, опублікованих і рукописних праць висвітлила життєвий

шлях, ключові етапи наукової кар'єри Івана Каманіна як діяльного представника наукової еліти України. Надія Якобчук проаналізувала тематичний діапазон і зміст доробку Івана Каманіна, розкрила інформаційний потенціал окремих праць ученого з історії, археографії, архівознавства, палеографії, уточнила окремі факти його біографії в останні роки життя, згадала нащадків. Дослідниця наголосила про важливе значення наукової діяльності Івана Каманіна для становлення та розвитку української історіографії, джерелознавства, архівознавства, палеографії, археографії впродовж кінця XIX – початку XX ст., підкреслила цінність наукової спадщини Івана Каманіна як історичного та історіографічного джерела, визначила ключові риси просопографічного портрета Івана Каманіна, проаналізувала його відносини з сучасниками, ставлення до подій і змін своєї епохи та результатів власної праці [32].

Надія Якобчук висновувала, що багатопланова наукова діяльність Івана Каманіна чекає належного пошанування, наукова спадщина заслуговує на перевидання та ширше запровадження до наукового обігу. Іван Михайлович Каманін був непересічною постаттю кінця XIX – початку XX ст., талановитим, авторитетним науковцем із дуже широким колом наукових інтересів, мав високий рівень ерудиції та був надзвичайною відданим улюбленій роботі [32, с.253].

Висновки. Український історик, археограф, архівіст, дослідник пам'яток культури, палеограф, педагог, член Історичного товариства Нестора–літописця, Київської археографічної комісії, Київського товариства старожитностей і мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Наукового товариства імені Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві, громадський діяч Іван Каманін (1850–1921) належав до представників старшої генерації Київської школи істориків Володимира Антоновича, яка була складовою частиною Школи істориків Університету Св. Володимира в XIX ст. Київська школа істориків Володимира Антоновича дала світові близько сорока видатних і талановитих учених, які склали еліту української історичної науки кінця XIX – початку XX ст. Іван Каманін займає почесне місце серед них. Іван Каманін був непересічною постаттю свого часу, людиною енциклопедичних знань, його багаторічна плідна наукова діяльність та велика спадщина свідчить, що він був авторитетним ученим, знаним та шанованим багатьма відомими діячами своєї доби, належав до наукової еліти кінця XIX – початку XX ст.

Іван Михайлович Каманін був автором більше 300 наукових праць з історії України XVI – XVIII ст., з археології, архівознавства,

відпрацював сорок п'ять у Київському центральному архіві давніх актів, де пройшов шлях від помічника бібліотекаря, архіваріуса, до директора архіву, брав участь у виданні «Архива Юго-Западной России». Історик був активним дописувачем часопису «Киевская старина», учасником археологічних з'їздів, працював у комісіях УАН для складання історико-географічного та біографічного словників України, був одним із засновників Київської губернської вченої архівної комісії (1914). Науковець залишив велику документальну спадщину – масив опублікованих та неопублікованих праць з української, російської та всесвітньої історії, архівознавства, археографії, палеографії, археології, філігранології, спогади, комплекс приватного листування.

Проаналізовані нами праці українських істориків, які досліджували персоналію Івана Михайловича Каманіна протягом 1926 – 2021 рр., дозволили підсумувати, що життя, багатоаспектна наукова, громадська, просвітницька діяльність та наукова спадщина вченого все ще залишаються недостатньо дослідженими, потребують всебічного вивчення та популяризації.

Комплексне, системне, ґрунтовне, поглиблене дослідження персоналії Івана Каманіна чекає на молодих українських істориків ХХІ ст.

Література:

1. *Тарасенко Ольга*. Дослідження персоналії Ореста Левицького істориками України (до 175-річчя з дня народження). Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»). № 3(9.). Київ, 2023. С.723-739.
2. *Тарасенко Ольга*. Дослідження персоналії Володимира Щербини істориками України. Вісник науки та освіти (Серія «Історія та археологія»). № 2(20.). Київ, 2024. С.1678-1691.
3. *Василенко Микола*. Наукова діяльність Івана Михайловича Каманіна. Записки соціально-економного відділу ВУАН 1924–1925 рр. Київ, 1926. Т. 2-3, С.54-64.
4. *Щербина Володимир*. Іван Михайлович Каманін як архівіст. Записки соціально-економного відділу ВУАН 1924–1925 рр. Київ, 1926. Т. 2-3, С.44-53.
5. *Каманин И.М.* Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость), Киев, 1914, 166 с.
6. *Панашенко В.В.* Український історик-архівіст І.М. Каманін. Український історичний журнал. Київ, 1971. № 5. С.100-102.
7. *Українська радянська енциклопедія*. В 12-тит. /голов. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ, 1979. Т.4. С.529.
8. *Ситник Олександр*. Український історик Іван Каманін. Український історик, № 1-2 (108-109). 1991. С.115-132.
9. *Ємець Ольга*. Учень Антоновича – Іван Каманін. Академія пам'яті Володимира Антоновича, 16-18 березня 1993 р. Доповіді і матеріали. Київ. 1994. С.168-176.
10. *Ємець Ольга*. «Труди і дні» Івана Каманіна. Історія, історіософія, джерелознавство. Статті, розвідки, замітки, есе. Київ: ІНТЕЛ. 1996. С.251-268.

11. *Ємець Ольга*. Археографічна діяльність І.М. Каманіна. Матеріали ювіл. конф., присвяченої 150-річчю Київ. археогр. комісії (Київ, Седнів, 18-21 жовт. 1993 р.). Київ, 1997. С.168-178.

12. *Крячок М.І.* Документи фонду Івана Михайловича Каманіна як історичне джерело (за матеріалами ЦДАМЛМ України). Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Київ, 1997. С.213-220.

13. *Мицик Юрій*. Листи І.М. Каманіна до М.С. Грушевського. Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи. Київ, 1997. С.209-212.

14. *Домарацька Катерина*. Каманін Іван Михайлович. Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. Вип. 1 (XIX ст. – 1930-ті рр.). К., 1999. С.157-159.

15. *Провідники духовності в Україні: довідник* /упоряд.: І.Ф. Курас, М.О. Багмет, В.І. Гусев та ін. Київ: Вища школа, 2003. С.431-432.

16. *Нагірняк О.Р.* Українознавчий доробок І.М. Каманіна у структурі Історичного товариства Нестора-Літописця (кінець XIX – початок XX ст.). Збірник наукових праць НДІ українознавства. Київ, 2005. Т.4. С.194-198.

17. *Скрипник П.І, Усенко І.Б.* Іван Михайлович Каманін. Енциклопедія історії України. В 10-ти т./ ред. кол.: В.А. Смолій, Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк та ін. Київ: Наукова думка, 2007. Т.4: Ка-Кам. С.47-48.

18. *Клімова Катерина*. Українські архівісти (XIX–XX ст.): біобібліографічний довідник /упоряд.: І.Б. Матяш, С.Л. Зворський, Л.Ф. Приходько та ін. Київ: Держкомархів України, УНДІАСД. 2007. С.266-268.

19. *Якобчук Надія*. Листування І.М. Каманіна з Ганною Барвінок (1901–1910 рр.) у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т.16, Київ, 2008. С.302-316.

20. *Якобчук Надія*. І.М. Каманін – дослідник історії та культурної спадщини міста Києва. Наукові. записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т.19, кн. 2, ч. 1, Київ, 2009. С.138-149.

21. *Якобчук Надія*. Джерела дослідження біографії І.М. Каманіна. Університет, № 3, Київ, 2010. С.102-111.

22. *Якобчук Надія*. Іван Каманін – подвижник української історичної науки (до 160-річчя від дня народження). Архіви України. № 5. Київ, 2010. С.188-199.

23. *Якобчук Надія*. Листування Івана Каманіна з Іваном Білозерським у 1903–1909 роках як історичне джерело. Українознавство, № 1(34). Київ, 2010. С.85-90.

24. *Якобчук Надія*. Листи І.М. Каманіна до П.Я. Стебницького. Пам'ятки. Вип.11. Київ, 2010. С.246-261.

25. *Якобчук Надія*. Джерельне значення архівознавчих та археографічних досліджень Івана Каманіна. Українознавство, № 3(36). Київ, 2010. С.72-77.

26. *Якобчук Надія* Архівознавчі та археографічні дослідження І.М. Каманіна: джерелознавчий аналіз. Актуальні проблеми вітчизняної та світової історії: збірник наукових праць. Вип. 20 /М-во освіти і науки України, Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне: РДГУ, 2010. С.429-439.

27. *Якобчук Надія Олександрівна*. Документальна спадщина І.М. Каманіна (1850–1921): джерелознавчий аспект [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Якобчук Надія Олександрівна; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ, 2011. 358 арк.: іл. Бібліогр.: арк.196-248.

28. *Якобчук, Надія Олександрівна.* Документальна спадщина І.М. Каманіна (1850–1921): джерелознавчий аспект [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 /Якобчук Надія Олександрівна; Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Київ, 2011. 16 с.

29. *Усенко І.Б.* Каманін Іван Михайлович. Енциклопедія Сучасної України. Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2012. <https://esu.com.ua/article-10803>

30. *Якобчук Надія.* Просопографічний портрет Івана Каманіна (1850–1921). Архіви України, № 4(298). Київ, 2015. С.165-174.

31. *Якобчук Надія.* І.М. Каманін (1850–1921) – видатний представник наукової еліти Наддніпрянської України кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Roxolania Historica.* Vol. 1(16), 2018. С.228-242.

32. *Якобчук Надія.* Іван Михайлович Каманін (1850-1921): життя, присвячене улюбленій праці. Архіви України. Вип.1 № 326 (2021): січень – березень. Київ, 2021. С.238-255.

References:

1. *Tarasenko, Olha.* (2024). Doslidzhennia personalii Oresta Levytskoho istorykamy Ukrainy (do 175-richchia z dnia narodzhennia) [Study of the personality of Orest Levytskyi by historians of Ukraine (to the 175th anniversary of his birth)]. *Visnyk nauky ta osvity (Seriiia «Istoriia ta arkhelohiia»)* [Bulletin of Science and Education (Series "History and Archaeology")].3(9.). Kyiv, 723-739 [in Ukraine].

2. *Tarasenko, Olha.* (2024). Doslidzhennia personalii Volodymyra Shcherbyny istorykamy Ukrainy [Study of the personality of Volodymyr Shcherbyna by historians of Ukraine]. *Visnyk nauky ta osvity (Seriiia «Istoriia ta arkhelohiia»)* [Bulletin of Science and Education (Series "History and Archaeology")].2(20.). Kyiv, 1678-1691 [in Ukraine].

3. *Vasylenko, Mykola.* (1926). Naukova diialnist Ivana Mykhailovycha Kamanina [Scientific activity of Ivan Mykhailovych Kamanin]. *Zapysky sotsialno-ekonomnoho viddilu VUAN 1924–1925 rr.* [Notes of the socio-economic department of the Ukrainian Academy of Sciences 1924–1925]. 2-3, 54-64 [in Ukraine].

4. *Shcherbyna, Volodymyr.* (1926). Ivan Mykhailovych Kamanin yak archivist [Ivan Mykhailovych Kamanin as an archivist]. *Zapysky sotsialno-ekonomnoho viddilu VUAN 1924–1925 rr.* [Notes of the socio-economic department of the Ukrainian Academy of Sciences, 1924–1925]. 2-3, 44-53 [in Ukraine].

5. *Kamanin, I.M.* (1914). Zverineckie peshery v Kieve (ih drevnost i svyatost) [Zverynetsky Caves in Kyiv (their antiquity and holiness)]. Kiev, 166 p. [in Russian].

6. *Panashenko, V.V.* (1971). Ukrainyskyi istoryk-arkhivist I.M. Kamanin [Ukrainian historian-archivist I.M. Kamanin]. *Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian historical journal]. 5. 100-102 [in Ukraine].

7. *Bazhan, M.P.* (Ed.) (1979). *Ukrainska radianska entsyklopediia* (12 vols.) (Vol. 4, p. 529). Kyiv: Holovna redaktsiia URE [in Ukrainian].

8. *Sytnyk, Oleksandr.* (1991). Ukrainyskyi istoryk Ivan Kamanin [Ukrainian historian Ivan Kamanin]. *Ukrainyskyi istoryk* [Ukrainian Historian]. 1-2 (108-109).115-132.

9. *Yemets, O.* (1994). Uchen Antonovycha – Ivan Kamanin [Ivan Kamanin as Antonovych's student]. *Akademiia pamiaty Volodymyra Antonovycha. Dopovidi i materialy* [Volodymyr Antonovych Memorial Academy, March 16-18, 1993. Reports and materials]. 168-176 [in Ukrainian].

10. *Yemets, Olha.* (1996). «Trudy i dni» Ivana Kamanina [Ivan Kamanin "works and Days"]. *Istoriia, istoriosofiia, dzhereloznavstvo. Statti, rozvidky, zamitky, ese* [History, historiosophy, source studies. Articles, intelligence, notes, essays]. Kyiv: INTEL. 251-268 [in Ukrainian].

11. *Yemets, Olha.* (1997). Arkheohrafichna diialnist I.M. Kamanina [Archaeological activity of I.M. Kamanina]. *Materialy yuvil. konf, prysviachenoi 150-richchiu Kyiv. arkheohr. komisii (Kyiv, Sedniv, 18-21 zhovt. 1993 r.). Jubilee materials. Conference dedicated to the 150th anniversary of Kyiv. Archaeogr. Commission (Kyiv, Sedniv, October 18-21, 1993).* Kyiv. 168-178 [in Ukrainian].

12. *Kriachok, M.I.* (1997). Dokumenty fondu Ivana Mykhailovycha Kamanina yak istorychne dzherelo (za materialamy TsDAMLM Ukrainy) [The documents of the Ivan Mykhailovych Kamanin Foundation as a historical source (based on the materials of the Ukrainian National Academy of Medical Sciences of Ukraine)]. *Ukrainske arkhivoznavstvo: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy* [Ukrainian archival studies: history, current state and prospects]. Kyiv, 213-220 [in Ukrainian].

13. *Mytsyk, Yurii.* (1997). Lysty I.M. Kamanina do M.S. Hrushevskoho [Letters of I.M. Kamanin to M.S. Hrushevskyyi]. *Ukrainske arkhivoznavstvo: istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy* [Ukrainian archival studies: history, current state and prospects]. Kyiv, 209-212 [in Ukrainian].

14. *Domaratska, Kateryna.* (1999). Kamanin Ivan Mykhailovych [Ivan Mykhailovych Kamanin]. *Ukrainski arkhivisty. Biobibliohrafichniy dovidnyk* [Ukrainian archivists. Biobibliographic guide]. Vyp. 1 (XIX st. – 1930-ti rr.). Kyiv, 157-159 [in Ukrainian].

15. *Providnyky dukhovnosti v Ukraini: dovidnyk* [Guides of spirituality in Ukraine: a guide] (2003). /uporiad.: I.F. Kuras, M.O. Bahmet, V.I. Husiev/. Kyiv: Vyshcha shkola, 431-432 [in Ukrainian].

16. *Nahirniak, O.R.* (2005). Ukrainoznavchyi dorobok I.M. Kamanina u strukturi Istorychnoho tovarystva Nestora-Litopystsia (kinets XIX – pochatok XX st.) [Ukrainian studies update by I.M. Kamanin in the structure of the Historical Society of Nestor-Litopystsia (end of the 19th - beginning of the 20th century)]. *Zbirnyk naukovykh prats NDI ukrainoznavstva* [Collection of scientific works of the Research Institute of Ukrainian Studies]. Kyiv, 4. 194-198 [in Ukrainian].

17. *Skrypnyk, P.I., Usenko I.B.* (2007). Ivan Mykhailovych Kamanin [Ivan Mykhailovych Kamanin]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy. V 10-ty t. /red. kol.: V.A. Smolii, H.V. Boriak, V.F. Verstyuk* [Encyclopedia of the history of Ukraine. In 10 volumes/ ed. coll.: V.A. Smolii, G.V. Boryak, V.F. Verstyuk]. Kyiv: Naukova dumka., 4: Ka-Kam. 47-48 [in Ukrainian].

18. *Klimova, Kateryna.* (2007). *Ukrainski arkhivisty (XIX–XX st.): biobibliohrafichniy dovidnyk /uporiad.: I.B. Matiash, S.L. Zvorskyi, L.F. Prykhodko* [Ukrainian archivists (XIX–XX centuries): biobibliographic guide / editor: I.B. Matyash, S.L. Zvorsky, L.F. Prikhodko]. Kyiv: Derzhkomarkhiv Ukrainy, UNDIASD. 266-268 [in Ukrainian].

19. *Yakobchuk, Nadiia.* (2008). Lystuvannia I.M. Kamanina z Hannou Barvinok (1901–1910 rr.) u fondah Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. Vernadskoho [I.M. Kamanin's correspondence with Hanna Barvinok (1901–1910) in fonds of the Institute of Manuscript at the Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi zapysky: zbirnyk prats molodyh uchenyh ta aspirantiv* [Scientific notes. Collection of works of young scholars and graduate students]. Kyiv. 16, 302-316) [in Ukrainian].

20. *Yakobchuk, Nadiia.* (2009). I.M. Kamanin – doslidnyk istorii ta kulturnoi spadshchyny mista Kyieva [I.M. Kamanin as a researcher of the history and cultural heritage of the city of Kyiv]. Naukovi. zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv [Scientific notes. Collection of works of young scholars and graduate students]. 9, kn. 2, ch. 1, Kyiv, 138-149 [in Ukrainian].

21. *Yakobchuk, Nadiia.* (2010). Dzherela doslidzhennia biohrafii I.M. Kamanina [Sources of the study of the biography of I.M. Kamanina]. Universytet [University]. 3, Kyiv, 102-111 [in Ukrainian].

22. *Yakobchuk, Nadiia.* (2010). Ivan Kamanin – podvyzhnyk ukrainskoi istorichnoi nauky (do 160-richchia vid dnia narodzhennia) [Ivan Kamanin is an ascetic of Ukrainian historical science (to the 160th anniversary of his birth)]. Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine].5. Kyiv, 188-199 [in Ukrainian].

23. *Yakobchuk, Nadiia.* (2010). Lystuvannia Ivana Kamanina z Ivanom Bilozerskym u 1903–1909 rokakh yak istorychne dzherelo. [Correspondence of Ivan Kamanin with Ivan Bilozersky in 1903–1909 as a historical source]. Ukrainoznavstvo [Ukrainian Studies].1(34). Kyiv, 85-90 [in Ukrainian].

24. *Yakobchuk, Nadiia.* (2010). Lysty I.M. Kamanina do P.Ia. Stebnytskoho [Letters of I.M. Kamanin to P.Ya. Stebnytskyi]. Pamiatky [Sights]. 11. Kyiv, 246-261 [in Ukrainian].

25. *Yakobchuk, Nadiia.* (2010). Dzherelne znachennia arkhivnozhavchykh ta arkhеоhrafichnykh doslidzhen Ivana Kamanina [The source value of Ivan Kamanin's archival and archeographic researches].Ukrainoznavstvo [Ukrainian Studies], 3(36). Kyiv, 72-77 [in Ukrainian].

26. *Yakobchuk, Nadiia.* (2010). Arkhivnozhavchi ta arkhеоhrafichni doslidzhennia I.M. Kamanina: dzhereloznavchyi analiz [Archival and archeographic studies of I.M. Kamanina: source analysis]. Aktualni problemy vitchyznianoї ta svitovoї istorii: zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 20 /M-vo osvity i nauky Ukrainy, Rivnenskyi derzhavnyi humanitarnyi universytet [Actual problems of national and world history: a collection of scientific works. Vol.20 /Ministry of Education and Science of Ukraine, Rivne State Humanitarian University]. Rivne: RDHU, 429-439 [in Ukrainian].

27. *Yakobchuk, Nadiia Oleksandrivna.* (2011). Dokumentalna spadshchyna I.M. Kamanina (1850–1921): dzhereloznavchyi aspekt [Tekst]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 /Yakobchuk Nadiia Oleksandrivna; NAN Ukrainy, In-t ukr. arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho [Documentary heritage of I.M. Kamanina (1850–1921): the source science aspect [Text]: diss. ... Candidate of History Science: 07.00.06 / Yakobchuk Nadiya Oleksandrivna; National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ukraine of archeography and source studies named after M.S. Hrushevskiy]. Kyiv, 358 ark.: il. Bibliohr.: ark.196-248 [in Ukrainian].

28. *Yakobchuk, Nadiia Oleksandrivna.* (2011). Dokumentalna spadshchyna I.M. Kamanina (1850–1921): dzhereloznavchyi aspekt [Tekst]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.06 /Yakobchuk Nadiia Oleksandrivna; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ukr. arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho [Documentary heritage of I.M. Kamanina (1850–1921): the source science aspect [Text]: autoref. thesis ... candidate history Science: 07.00.06 / Yakobchuk Nadiya Oleksandrivna; National Acad. of Sciences of Ukraine, Institute of Ukraine of archeology and source studies named after M.S. Hrushevskiy]. Kyiv, 16 [in Ukrainian].

29. *Usenko, I.B.* (2012). Kamanin Ivan Mykhailovych [Ivan Mykhailovych Kamanin]. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Redkol.: I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. [Encyclopedia of Modern Ukraine. Editor: I.M. Dzyuba, A.I. Zhukovsky, M.H. Zheleznyak [etc.]; National Academy of Sciences of Ukraine, NTSh.]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2012. <https://esu.com.ua/article-10803> [in Ukrainian].

30. *Yakobchuk, Nadiia.* (2015). Prosopografichnyi portret Ivana Kamanina (1850–1921) [Prosopographic portrait of Ivan Kamanin (1850–1921)]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine], 4(298). Kyiv, 165-174 [in Ukrainian].

31. *Yakobchuk, Nadiia.* (2018). I.M. Kamanin (1850–1921) – vydatnyi predstavnyk naukovoï elity Naddniprianskoi Ukrainy kintsia XIX – pochatku XX stolittia [I.M. Kamanin (1850–1921) is a prominent representative of the scientific elite of Transnistrian Ukraine of the late 19th and early 20th centuries]. *Roxolania Historica* [Roxolania Historic].. 1(16), 228-242 [in Ukrainian].

32. *Yakobchuk, Nadiia.* (2021). Ivan Mykhailovych Kamanin (1850-1921): zhyttia, prysviachene uliubleniiu pratsi [Ivan Mykhailovych Kamanin (1850-1921): a life dedicated to his favorite work]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine]. 1. 326. sichen – berezen. Kyiv, 238-255 [in Ukrainian].